

Szymon WIŚNIEWSKI

Instytut Prawa Wschodniego im. Gabriela Szerszeniewicza w Warszawie

SEKTOR NAFTOWO-GAZOWY UZBEKISTANU JAKO PRZEDMIOT ROSYJSKO-CHIŃSKIEJ RYWALIZACJI

Abstrakt:

Ze względu, uwarunkowania historyczne, strategiczne położenie geograficzne oraz znaczne zasoby surowców energetycznych, w szczególności gazu ziemnego, ropy naftowej oraz uranu, Uzbekistan odgrywa istotną rolę w regionalnej polityce międzynarodowej. Państwami chcącymi rozszerzyć swoją strefę wpływów na terytorium Uzbekistanu są przede wszystkim Rosja oraz Chiny, które podejmują szereg działań zmierzających do budowy swojej pozycji na rynku wewnętrznym państwa. Proces dążenia do rozszerzenia strefy wpływów można zaobserwować m.in. w przemyśle energetycznym Uzbekistanu. Celem artykułu jest przedstawienie rosyjsko-chińskiej rywalizacji w sektorze naftowo-gazowym, która z jednej strony charakteryzuje się rosyjską obroną strefy wpływów w byłej republice radzieckiej, z drugiej zaś chińską ekspansją gospodarczą realizowaną w ramach projektu Nowego Jedwabnego Szlaku. W artykule przeanalizowano uwarunkowania geograficzne oraz energetyczne państwa, dokonano charakterystyki sektora naftowo-gazowego, a także ukazano działalność czołowych rosyjskich i chińskich koncernów, które mają olbrzymi wpływ na funkcjonowanie sektora energetycznego Uzbekistanu.

Słowa kluczowe: energetyka, sektor naftowo-gazowy, Uzbekistan, Rosja, Chiny, rywalizacja

Geopolityczny kontekst rozwoju uzbeckiej energetyki

Republika Uzbekistanu jest jednym z państw powstałych na obszarze Turkiestanu Zachodniego (nazywanego dawniej Radziecką Azją Środkową) w związku z rozpadem Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich, do którego doszło 26 grudnia 1991 roku. Tłumione przez dekady dążenia niepodległościowe dały o sobie znać już 24 marca 1990 roku. Podczas spotkania Rady Najwyższej Uzbeckiej SSR podjęto decyzję o powołaniu urzędu Prezydenta Republiki, którym został Islom Karimow (Saidov, Wojtaszczyk 2001, s. 129). 20 czerwca uchwalono *Deklarację*

Suwerenności, zgodnie z którą Rada Najwyższa: „w oparciu o historyczne doświadczenia budowania państwa i ugruntowane tradycje narodu uzbeckiego, zapewnienie każdemu narodowi prawa do samostanowienia, w imię nadrzędnego celu, jakim jest zapewnienie każdemu prawa do godnego życia, głęboko świadomi historycznej odpowiedzialności za losy ludów Uzbekistanu, w oparciu o międzynarodowe normy prawne, uniwersalne wartości ludzkie i zasady demokracji, proklamuje suwerenność państwową *Uzbeckiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej*”¹. 31 sierpnia Rada Najwyższa Uzbeckiej SSR przyjęła postanowienie „O ogłoszeniu niepodległości państwowej Republiki Uzbekistanu” oraz ustawę „O podstawach niepodległości państwowej Republiki Uzbekistan” (*Закон Республики Узбекистан об основах государственной независимости Республики Узбекистан*)². 30 września Uzbeką SSR przemianowano na Republikę Uzbekistanu (*Закон Республики Узбекистан о внесении изменения в Конституцию Узбекской ССР*)³.

Terytorium Uzbekistanu obejmuje 447 tys. km², z czego najwięcej przypada na pustynne i półsuche obszary Kyzył Kum, powiększone w ciągu ostatniego półwiecza na skutek jednej z największych katastrof ekologicznych, jaką było wyschnięcie dawnego „Morza” Aralskiego (Wilczyński 2021, s. 178-181). Państwo to jest jednym z dwóch na świecie – obok Liechtensteinu – określanym jako podwójnie śródlądowe (w ten sposób klasyfikowane są podmioty które zarówno same, jak i państwa z nimi graniczące nie posiadają dostępu do morza) (Okuniew 2021). Mimo tych niekorzystnych okoliczności jest to najludniejszy (34 mln) i najsilniejszy gospodarczo kraj Turkiestanu. Oprócz jałowych pustyń jego obszar obejmuje bowiem zachodnie odgałęzienia gór TienSzan wraz z większą częścią otoczonej przez nie żyznej Kotliny Fergańskiej, a także rozległe tereny podgórskie nawadniane przez zasilane górskimi lodowcami dopływy Amu-darii i Syr-darii. Uzbekistan obejmuje więc największą część tych obszarów Turkiestanu, które od tysiącleci przyciągały osadnictwo. Tu rozkwitały w przeszłości handlowe miasta takie jak Samarkanda, Buchara, Chiwa, stanowiące ważny punkt na Jedwabnym Szlaku łączącym wschód i zachód kontynentu Eurazji. Gospodarczym centrum republiki jest liczący ponad 2,5 mln

¹ Декларация о Суверенитете, принята на второй сессии Верховного Совета Узбекской Советской Социалистической Республики 20 июня 1990 года, <https://lex.uz/docs/185389>, [dostęp: 23.07.2021 r.].

² <https://www.lex.uz/acts/127879>

³ <https://lex.uz/docs/139924?query=undefined> [dostęp: 23.07.2021 r.].

mieszkańców Taszkient, położony w podgórskiej lokalizacji na północy kraju, w pobliżu granicy z Kazachstanem.

Z punktu widzenia charakterystyki warunków przyrodniczych terytorium Uzbekistanu możemy podzielić na trzy obszary: pierwszy stanowi strefa pustynno-stepowa, która zajmuje 60 procent powierzchni państwa, głównie część centralną oraz zachodnią. Drugi obszar, najważniejszy z gospodarczego punktu widzenia, to żyzne, sztucznie nawadniane doliny położone wzdłuż Amu-darii (i jej dopływów: Surchan-daria, Zerawszan) i Syr-darii (i dopływu Czirczik) oraz otoczona górami Kotlina Fergańska. Trzecia strefa to tereny górskie na wschodzie kraju – pasmo Tien-Szan oraz Góry Turkiestańskie, Zerawszańskie, oraz Hissarskie z kulminacją Khazret Sultan (uzb. Hazrati Sul-ton) znajdującą się na granicy z Tadżykistanem (4643 m n.p.m.; do 1991 roku był to szczyt im. XXII Zjazdu Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego). Pustynne i półpustynne obszary zajmujące równinną część Uzbekistanu stanowią część Niziny Turańskiej, zajmującej większość południowej części Zachodniego Turkiestanu, między Morzem Kaspijskim a Tien-Szanem i Pamirem. Jak zauważa Leszek Sykulski (2009, s. 106-107): „Współcześnie Nizina Turańska jako element geopolitycznego regionu Azji Centralnej odgrywa dużą rolę w rozgrywce między regionalnymi i globalnymi mocarstwami, które toczą „nową wielką grę” o panowanie nad tym regionem. Oprócz państw regionu [...] w rozgrywce tej uczestniczą przede wszystkim Rosja, Chiny, Stany Zjednoczone, Iran, Turcja, Pakistan, Indie i Unia Europejska. Jednym z najważniejszych elementów rozgrywki o wpływy w Azji Centralnej, na Nizinie Turańskiej i w basenie Morza Kaspijskiego jest chęć kontroli nad wydobyciem i przesyłem ropy naftowej i gazu ziemnego (...) Hydrograficzna zwartość, strategiczne usytuowanie (...) duże zasoby demograficzne i surowcowe (zwłaszcza ropa i gaz) czynią z Niziny Turańskiej bardzo istotny geopolityczny element Azji Centralnej i całego zlewiska bezodpływowego”.

Uzbekistan bogaty jest w złoża surowców energetycznych, w szczególności gazu ziemnego, ropy naftowej oraz uranu. Według szacunków Organizacji Krajów Eksportujących Ropę Naftową (OPEC) zasoby gazu ziemnego wynoszą 1,564 bln m³, a ropy naftowej 594 mln baryłek⁴. W 2020 roku wydobycie gazu ziemnego w Uzbekistanie

⁴ Uzbekistan energy profile. Report extract. Energy security, <https://www.ica.org/reports/uzbekistan-energy-profile/energy-security>, [dostęp: 23.07.2021 r.]

wyniosło 49,739 mld m³, natomiast ropy naftowej 733,6 tys. ton⁵. Główne ośrodki wydobywania zlokalizowane są w podgórskiej strefie równin, głównie w pasie przygranicznym z Turkmenią. Są to Gazli koło Buchary oraz Szurtan koło miasta Guzar (ryc. 1). Na terytorium państwa znajdują się jedno z największych na świecie zasobów uranu. Według danych Światowego Stowarzyszenia Energii Atomowej złoża Uzbekistanu zawierają ponad 130 mln ton tego pierwiastka (11 miejsce w świecie), a pod względem wielkości wydobywania państwo to zajmuje piątą pozycję (3,5 mln t)⁶. Eksploatacja prowadzona jest w dwóch wielkich kopalniach, połączonych kolejami z Navoiy, gdzie znajdują się wielkie państwowe zakłady metalurgiczne NMMC (Navoiy Mining & Metallurgy Combine, ros. Навоийский горно-металлургический комбинат), znajdujące się w pierwszej dziesiątce największych światowych dostawców uranu (a także złota). Pierwsza, największa znajduje się w Uchquduq w masywie Bokantov Tog'lari położonym w centrum pustyni Kyzyl Kum, zaś druga zlokalizowana jest koło Nurabadu (uzb. Nurobod) znajdującego się na zachód od Samarkandy. Odbiorcą uzbeckiego uranu jest przede wszystkim Rosja, ale sytuacja ta najpewniej zmieni się, kiedy Uzbekistan zrealizuje projekt budowy elektrowni atomowej nad jeziorem Tudakul koło Buchary, zasilanym wodami powodziowymi Zerawszanu, który jest tym dopływem Amudarii, dzięki któremu istnieją oazy Samarkandy i Buchary (Wilczyński 2021, s. 190-191). Ważnym elementem gospodarki kraju jest rolnictwo, w szczególności produkcja oraz eksport bawełny. Uzbekistan znajduje się wśród ośmiu największych światowych producentów i eksporterów bawełny.

Pomimo samowystarczalności kraju jeśli chodzi o nośniki energii, starzejąca się infrastruktura elektroenergetyczna Uzbekistanu i niedoinwestowanie sieci powodują niską wydajność i prowadzą do częstych niedoborów energii elektrycznej, odpowiadając za wysokie straty i zawodność systemu. Jednocześnie rosnący popyt krajowy i zapotrzebowanie na eksport gazu i ropy powodują presję, aby zwiększyć produkcję i przyspieszyć inwestycje w rurociągi eksportowe. Sektor energetyczny Uzbekistanu wymaga inwestycji w celu poprawy

⁵ Опубликованы данные по добыче нефти и газа в Узбекистане за 2020 год, <https://neftegaz.ru/news/dobycha/660380-opublikovany-dannye-po-dobyche-nefti-i-gaza-v-uzbekistane-za-2020-god/>, [dostęp: 23.07.2021 r.].

⁶ World Uranium Mining Production, <https://www.world-nuclear.org/information-library/nuclear-fuel-cycle/mining-of-uranium/world-uranium-mining-production.aspx>, [dostęp: 23.07.2021 r.].

wydajności istniejącej infrastruktury przy jednoczesnym zwiększeniu produktywności i rentowności sektora gazu ziemnego i ropy naftowej. Warto zaznaczyć, że w ostatnich latach decydenci na szeroką skalę wdrażają reformy mające na celu wzmocnienie sektora energetycznego. Problemem jednak jest niestabilna sytuacja finansowa w kraju i niewystarczająco rozwinięta technologia w zakresie efektywności energetycznej (*Eastern...*, 2015).

Charakterystyka sektora naftowo-gazowego

Sektor naftowo-gazowy pod względem wartości jest jedną z największych gałęzi gospodarki na świecie. W 2020 roku w skali globalnej wygenerował ponad 3,3 mld dolarów przychodu. Ropa naftowa i gaz ziemny – zaliczane do węglowodorów – są naturalnie występującymi substancjami w skałach skorupy ziemskiej. Powstają one w wyniku biochemicznych oraz termicznych przekształceń materii organicznej, gromadząc się w odpowiednich warunkach w skałach osadowych, takich jak piaskowiec, wapień i łupki. Sektor naftowo-gazowy dzieli się na trzy główne segmenty: *upstream*, *midstream* i *downstream*. Pierwszy z nich obejmuje działania w zakresie poszukiwań, rozpoznawania i wydobywania ropy naftowej oraz gazu ziemnego ze złóż lądowych oraz podmorskich. Segment wydobywczy charakteryzuje się wysokim ryzykiem, wysokim kapitałem inwestycyjnym, wydłużonym czasem trwania ze względu na czas potrzebny na zlokalizowanie złóż i dokonanie odwiertów oraz zaawansowaną technologią działania. Segmentem *midstream* zajmują się przedsiębiorstwa transportowe. To one są odpowiedzialne za przekazywanie wydobytych surowców do rafinerii w celu przetworzenia ropy i gazu. Ich działalność koncentruje się na spedycji, żegludze, transporcie samochodowym i kolejowym, przesyłaniu rurociągowym, a także magazynowaniem surowców. Cechą charakterystyczną *midstream* jest niskie ryzyko kapitałowe. Do ostatniego segmentu określanego jako *downstream* należą przedsiębiorstwa zajmujące się usuwaniem zanieczyszczeń z surowców i przekształcaniem ich w produkty powszechnego użytku, takie jak benzyna, paliwo lotnicze czy olej opałowy⁷.

Doświadczenie Uzbekistanu w zakresie produkcji ropy naftowej sięga ponad stu lat. Wydobywanie tego surowca na skalę przemysłową

⁷ IBIS World, *Global Biggest Industries by Revenue in 2020*, <http://azzywu.live/global/industry-trends/biggest-industries-by-revenue/>, [dostęp: 21.08.2021 r.]

rozpoczęło się w 1885 roku. Wówczas ropa naftowa została wydobyta z dwóch studni w miejscowości Chimyon w Kotlinie Fergańskiej u podnóży Gór Ałajskich (na pd.-zach. od Fergany w pobliżu granicy z Kirgizją). W 1900 roku rozpoczęły się prace poszukiwawcze, ale dopiero cztery lata później na ropę natrafiono na głębokości ponad 270 metrów. W 1906 roku we wsi Wannowskij⁸ (ob. Hamza na zach. od Fergany) wybudowana została działająca okresowo rafineria ropy naftowej, którą w 1907 kupiło Towarzystwo Produkcji Naftowej Braci Nobel (Новиский, Кузьмин, Иванов 2017, s. 76). Ropę z miejsca wydobywania przywożono transportem konnym. Głównymi produktami wytwarzanymi w procesie przetwarzania surowca była nafta oświetleniowa oraz olej opałowy. Rozpoczęcie wytwarzania benzyny datowane jest na lata 1915-1916, kiedy w regionie pojawiły się pierwsze samochody z silnikami o spalaniu wewnętrznym. Przetworzoną ropę naftową eksportowano za pomocą kolei do Chin i Afganistanu. W 1908 roku do użytku oddany został rurociąg naftowy Chimyon – Wannowskij. Warto zaznaczyć, że w 1940 roku, kiedy zakład posiadał już własne laboratorium, a proces technologiczny uległ poprawie, roczna zdolność produkcyjna rafinerii wynosiła 176 tys. ton⁹.

Wydobycie gazu po raz pierwszy na terytorium Uzbekistanu datowane jest na rok 1953 na polu gazowym Setalan-Tepe na pustyni Kyzył-kum. Należy także zwrócić uwagę na rozpoczęcie eksploatacji surowca ze złoża gazlińskiego w 1962 roku, gdyż dzięki temu w ZSRR zbudowano transkontynentalne gazociągi: Buchar – Ural oraz Azja Centralna – Centrum. W 1972 roku w wilajecie kaszakadaryjskim w mieście Mubarek zbudowano jeden z największych na świecie zakładów przetwarzających gaz (zmodernizowany i rozbudowany przez spółkę Uzbekneftegaz w 2020), natomiast w 1980 roku uruchomiono zakład przy polu gazowym Szurtan (ryc. 1).

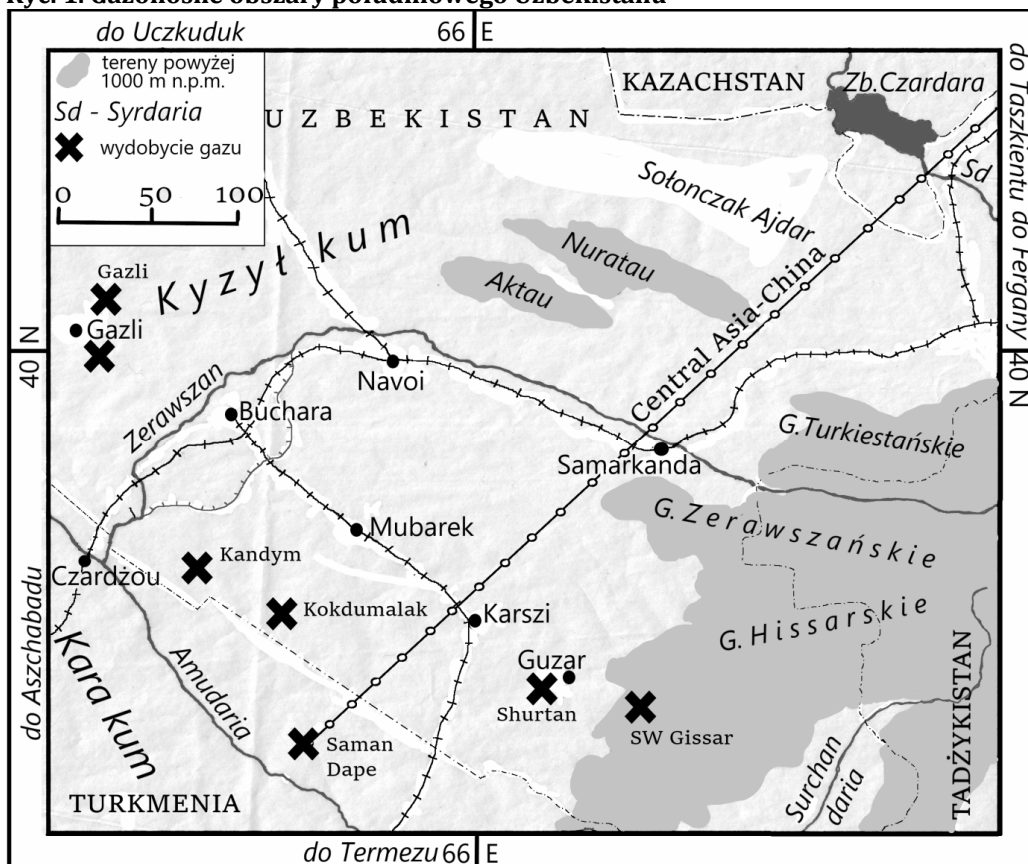
Nowy etap dla sektora naftowo-gazowego Uzbekistanu rozpoczął się wraz z uzyskaniem przez państwo niepodległości w 1991 roku. Od tego momentu decydenci zaczynają przywiązywać wagę do wieloaspektowego rozwoju tej gałęzi przemysłu. Reformy gospodarcze zapoczątkowane w 1992 roku miały na celu przekształcenie centralnie sterowanego modelu gospodarczego odziedziczonego po Związku Radzieckim w kierunku gospodarki cechującej się większą

⁸ Nazwa wsi pochodzi od nazwiska rosyjskiego generała i ministra obrony Piotra Wannowskiego.

⁹ *История Общества*, <https://www.ung.uz/about/history>, [dostęp: 22.07.2021 r.].

konkurencyjnością. Przekształcenia przeprowadzone przez pierwszego prezydenta Uzbekistanu Isloma Karimowa miały na celu wzrost wydobycia ropy naftowej i gazu ziemnego w celu osiągnięcia energetycznej niezależności państwa, ulepszenie procesów technologicznych przerobu węglowodorów, poprawę jakości produktów, gromadzenie zapasów ropy naftowej i gazu ziemnego przez odkrywanie nowych złóż, co miało zwiększyć bazę surowcową państwa.

Ryc. 1. Gazonośne obszary południowego Uzbekistanu

Źródło: Opracowanie redakcyjne

Pierwszym etapem przeprowadzenia reform gospodarczych w sektorze naftowo-gazowym było utworzenie państwowego przedsiębiorstwa – Uzbekneftegazu, które na przestrzeni ostatnich trzydziestu lat funkcjonowało w różnych formach prawnych. 3 maja 1992 roku prezydent Karimow podpisał dekret „O utworzeniu Uzbeckiego Państwowego Koncernu Przemysłu Naftowego i Gazowego

„Uzbekneftegaz”. 23 grudnia 1992 roku został wydany kolejny dekret – „O przekształceniu Uzbeckiego Państwowego Koncernu Przemysłu Naftowego i Gazowego w Narodową Korporację Przemysłu Naftowego i Gazowego Uzbekneftegaz”. Natomiast 11 grudnia Islom Karimow podpisał dekret „O przekształceniu Narodowej Korporacji Przemysłu Naftowego i Gazowego Uzbekneftegaz w Narodową Spółkę Holdingową Uzbekneftegaz. Tego samego dnia w życie weszło postanowienie Rady Ministrów Republiki Uzbekistan nr 523 „O organizacji i działalności Narodowej Spółki Holdingowej Uzbekneftegaz”. Przedsiębiorstwo zajmuje się poszukiwaniem, wydobywaniem, transportem, magazynowaniem, przerobem oraz sprzedażą ropy naftowej i gazu ziemnego.

Gaz ziemny i ropa naftowa odgrywają nie tylko istotną rolę w rozwoju gospodarczym kraju, lecz także stanowią ważny komponent bezpieczeństwa państwa i niezależności energetycznej. W przeciwieństwie do Turkmenii i Kazachstanu, Taszkient nie kładzie dużego nacisku na eksport surowców energetycznych, natomiast duża ich część przeznaczana jest na zaspokojenie wewnętrznego zapotrzebowania. W związku z tym Uzbekistan dysponuje dość znaczną infrastrukturą przesyłową o łącznej długości gazociągów przekraczającej 13 tys. km, natomiast przepustowość systemu przesyłowego wynosi 55 mld m³ rocznie¹⁰. Sieć transportowa obejmuje wszystkie regiony kraju, a także łączy Uzbekistan z państwami sąsiadującymi. System gazociągów Azja Centralna – Centrum został oddany do użytku w 1969 roku. Główny system tras biegnie od Turkmenii przez Uzbekistan i Kazachstan do Rosji. To właśnie ten rurociąg, przebiegający z Turkmenii przez okolice Chiwy, służy Uzbekistanowi do eksportu gazu w kierunku rosyjskim. Kolejnym energetycznym połączeniem infrastrukturalnym przechodzącym przez terytorium Uzbekistanu jest gazociąg Azja Centralna – Chiny, który składa się z trzech równoległych nitek (A, B oraz C), a także nieukończonych jeszcze nitki D. Po jej wybudowaniu zdolność przepustowa gazociągu osiągnie 40 mln m³ rocznie. Gazociąg rozpoczyna swój bieg na polu gazowym Saman Dape koło turkmeńskiego miasta Gedaym, następnie przechodzi przez terytorium Uzbekistanu (uzbecki odcinek liczy 525 km), Kazachstanu, a kończy swój bieg w prowincji Sinciang w Chinach (przejście graniczne Horgos SUAR). Gazociąg Buchara-Taszkent-Biszkek-Ałmaty dostarcza gaz do Kirgizji i

¹⁰ R. Ibrahimov, *The current situation and future of the oil and gas sector in Uzbekistan*, <https://cabar.asia/en/rovshan-ibrahimov-the-current-situation-and-future-of-the-oil-and-gas-sector-in-uzbekistan>, [dostęp: 30.07.2021 r.].

południowej części Kazachstanu, natomiast rurociąg Buchara-Ural biegnie z Uzbekistanu przez Kazachstan do Rosji. Przemysł naftowo-gazowy odpowiada za około 16% PKB Uzbekistanu, a także stanowi ponad 20% dochodów budżetu (Бенашвили 2020, s. 53).

W sektorze naftowo-gazowym Uzbekistanu funkcjonuje około 30 przedsiębiorstw przemysłowych, które wytwarzają takie produkty jak benzyna, olej napędowy, olej opałowy, bitumiczny, paliwo lotnicze. Warto zwrócić uwagę na kilka z nich. W 1997 roku działalność rozpoczęła Bucharska Rafineria Naftowa, która została zbudowana przez konsorcjum japońsko-francuskie. W 1999 roku przy pomocy amerykańskiego przedsiębiorstwa BSI Industries uruchomiony został podziemny magazyn gazu w Ho'jaobod, na wschodzie Kotliny Fergańskiej, w pobliżu przejścia granicznego między Andiżan a kirgiskim Osz. Natomiast budowa gazowo-chemicznego kompleksu Szurtan została zakończona w 2001 roku. Zakład został wybudowany przez konsorcjum amerykańsko-japońsko-włoskie. Ważną inwestycją dla rozwoju sektora było wybudowanie i uruchomienie w 1997 roku tłoczni z agregatami na polu gazowym Kokdumalak (na pd. od Buchary, tuż przy granicy z Turkmenią) przy udziale firm z USA oraz Japonii. Natomiast w 2000 roku w celu zwiększenia produkcji produktów naftowych przy współpracy z japońskimi przedsiębiorstwami zrekonstruowano rafinerię fergańską. Polityka inwestycyjna sektora naftowo-gazowego Uzbekistanu ma na celu przede wszystkim przyciągnięcie inwestycji zagranicznych o wysokich technologiach w celu dywersyfikacji przemysłu i zapewnienia dokładnego przerobu zasobów ropy i gazu.

Między Rosją a Chinami

Środkowe obszary kontynentu eurazjatyckiego, od Morza Kaspijskiego po Tybet i Chiny Właściwe, zamieszkane są w większości przez ludy tureckie wyznające islam. Stąd też od wieków nazywane były Turkiestanem. W ciągu ostatnich wieków te stosunkowo rzadko zaludnione terytoria stały się obszarem ekspansji Chińczyków, którzy włączyli do swojego cesarstwa Turkiestan Wschodni, nadając mu nazwę Sinkiang Ujgurskiego, posiadającego obecnie status regionu autonomicznego ChRL. Turkiestan Zachodni został natomiast zajęty w XVIII i XIX wieku przez Rosjan i w okresie sowieckim zostały tam ustanowione republiki związkowe¹¹. Uzbekistan był jedną z nich.

¹¹ Stosunki rosyjsko-chińskie i sytuację geopolityczną w Turkiestanie doskonale ilustruje relacja generała armii carskiej Bronisława Grąbczewskiego, który w 1885 roku prowadził

Ustanowienie granicy rosyjsko-chińskiej przebiegającej głównie przez tereny wysokogórskie, na trwałe podzieliło Turkiestan na dwie części – rosyjską i chińską, oddzielając Ujgurów zamieszkujących wschód regionu od Kazachów, Kirgizów i Uzbeków z obszarów po zachodniej stronie Tien-Szanu. Jak się okazuje, ustanowienie granicy nie zakończyło odwiecznej rywalizacji rosyjsko-chińskiej w regionie. Rywalizacja ta wygasła nieco w końcu XIX wieku i w pierwszej połowie wieku XX, co było wynikiem słabości ekonomicznej i politycznej Chin. Obecnie rozgorzała ona na nowo, przy czym tym razem konkurentom nie chodzi już o przebieg granicy, ale o kontrolę nad bogatymi zasobami surowców odkrytych na obszarze Turkiestanu Zachodniego (Kłaczyński 2016). Bogactwa mineralne w obfitości znajdują się także na obszarze Uzbekistanu. W odróżnieniu od innych krajów byłego ZSRR położonych w Turkiestanie, Uzbekistan nie przeznaczają dużych ilości węglowodorów na eksport. Powodem takiego stanu rzeczy jest duże energetyczne zapotrzebowanie na rynku wewnętrznym. Według najnowszego raportu *BP Statistical Review of World Energy*, w 2020 roku produkcja gazu ziemnego w Uzbekistanie wyniosła 47,1 mld m³, natomiast konsumpcja 43 mld m³.¹² Uzbekistan eksportuje swój gaz ziemny do Rosji, Kazachstanu, Kirgizji, Tadżykistanu i Chin. W 2018 roku eksport błękitnego paliwa wyniósł 15 mld m³, z czego 8 mld m³ do Chin, 4,5 mld m³ do Rosji, 2,5 mld m³ do Kazachstanu i 500–550 mln m³ do innych państw Azji (Gacek 2013).

Od 2000 roku w sektorze energetycznym Uzbekistanu aktywną działalność zaczęły rozwijać dwa rosyjskie przedsiębiorstwa – Lukoil i Gazprom. Od tego momentu rozpoczęto również negocjacje z uzbeckim rządem w sprawie zawarcia umowy o podziale produkcji (PSA – Production Sharing Agreement), która określać miała zasady wydobywania surowców oraz ich podział. W 2004 roku podpisano porozumienie na zagospodarowanie trzech złóż gazowych: Kandym, Chauzak i Szady, położonych w wilajecie bucharskim, niedaleko granicy z Turkmenią (ryc. 1). Rosyjskiej spółce przypadło 90 procent udziałów, natomiast Uzbekneftgazowi 10 procent. Umowa wygasa w 2046 roku¹³.

inspekcję granicy, zapuszczając się na obszary po jej wschodniej stronie (Grąbczewski 1924).

¹² *Statistical Review of World Energy 2021, 70th edition*, <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2021-full-report.pdf>, [dostęp: 25.08.2021 r.].

¹³ *Кандым-Хаузак-Шады*, <https://lukoil.ru/Business/Upstream/KeyProjects/Kandym-Khauzak-Shady>, [dostęp: 30.07.2021 r.].

Intensyfikacja działalności Lukoil nastąpiła w 2007 roku, kiedy to podpisane zostało kolejne porozumienie o podziale produkcji. Tym razem dotyczyło ono działalności na polu gazowym Gissar zlokalizowanym w wilajecie kaszkadaryjskim, w okolicach miasta Dehkanabad. Koncesjonowany obszar obejmuje siedem złóż. Umowa przestanie obowiązywać strony w 2043 roku. Dzięki przedstawionym wyżej projektom rosyjska spółka jest obecnie największym międzynarodowym operatorem sektora naftowo-gazowego w Uzbekistanie, który w najbliższej dekadzie ma odpowiadać za trzydzieści procent wydobycia gazu ziemnego w kraju (Pirani 2019). Gazprom natomiast prowadzi działalność w Uzbekistanie w dwóch sferach – w zakresie wydobycia oraz transportu węglowodorów. W grudniu 2002 roku podpisane zostało porozumienie o strategicznej współpracy w sektorze gazowym między Uzbekneftegazem a rosyjskim przedsiębiorstwem. Umowa przewiduje długoterminowy zakup uzbeckiego gazu, udział Gazpromu w projektach wydobywczych oraz rozwój infrastruktury energetycznej w Uzbekistanie. W 2005 roku rosyjska spółka podpisała umowę z UzTransGazem w sprawie transportu błękitnego paliwa na lata 2006-2010 rurociągiem Azja Centralna – Centrum oraz Buchara – Ural. W 2017 roku przy obecności prezydenta Uzbekistanu Szawkata Mirzizojewa oraz prezydenta Rosji Władimira Putina podpisana została pięcioletnia umowa między Gazpromem a Uzbekistanem o zakupie 4 mld m³ uzbeckiego gazu rocznie. Umowa weszła w życie w 2018 roku. W zakresie eksploracji i eksploatacji Gazprom rozpoczął działalność w Uzbekistanie w 2004 roku, kiedy rosyjski koncern i Uzbekneftegaz podpisały PSA w sprawie odbudowy i dalszego zagospodarowania złoża kondensatu gazowego Szachpachty na okres 15 lat (to wielkie złożo znajduje się w niemal bezludnej, pustynnej południowo-zachodniej części kraju, na północy Zapadliska Assake Audan położonego w obrębie płaskowyżu Ustiurt, po południowej stronie grzbietu zwanego Uwał Karabaur). W maju 2018 roku przedłużono porozumienie do 2024 roku¹⁴. Gazprom realizuje także szereg projektów dotyczących poszukiwania węglowodorów na wspomnianym płaskowyżu Ustiurt. Porozumienie zawarte pomiędzy Uzbekneftegazem a rosyjskim przedsiębiorstwem w sprawie podstawowych zasad prowadzenia badań geologicznych zostało podpisane w styczniu 2006 r. W grudniu tego samego roku Gazpromowi

¹⁴ Проект «Шахпахты», <https://international.gazprom.ru/tekhnologii/uzbekistan/proekt-shakhpakhty/>, [dostęp: 18.08.2021 r.].

wydana została licencja na użytkowanie gruntów do poszukiwań geologicznych w 7 blokach inwestycyjnych. W maju 2009 roku na płaskowyżu Ustiurt odkryto złoża gazu ziemnego Džel (Pirani 2019). W 2018 roku Gazprom podpisał z Uzbekistanem umowę PSA (Production Sharing Agreement) na zagospodarowanie tego złoża na okres 25 lat. Potwierdzone zasoby złoża Džel wynoszą 6,4 mld m³ gazu i 76 tys. ton kondensatu gazowego. Należy także zauważyć, że spółka córka Gazpromu, czyli Gazprom Gas Project Development Central Asia jest także udziałowcem spółki Surhan Gas Chemical Operating Company, która od 2017 roku zarządza dodatkowym poszukiwaniem i zagospodarowaniem największego złoża gazowego w Uzbekistanie o nazwie „25 lat niepodległości” (Бенашвили, op.cit.). W tym samym czasie odkryte zostały złoża gazu w pobliżu dawnej delty Amu-darii oraz południowo-zachodniej części byłego Jeziora Aralskiego (tzw. grupa Urga-Kuanysh). Są to złoża Urga, East Berdakh (20 km na pn.-zach. od byłego portu Mujnak), Surgil (30 km na pn.-wsch. od Urgi, oraz Akchalak (30 km na pd.-zach. od Urgi, na wsch. od linii kolejowej Kungrad-Bejneu). W celu rozpoczęcia wydobycia i przetwarzania gazu została założona spółka joint-venture między uzbecką państwową firmą Uzbekneftegaz a Korean Gas Corporation o nazwie Uz-Kor Gas Chemical (*Surgil...* 2011). W okolicy Akchalak (10 km na pn.-zach. od fabryki sody pod Kungradem) powstała fabryka Ustyurt Gas Chemical Complex wytwarzający kondensaty gazowe oraz produkty petrochemiczne (polietylen, polipropylen).

Mimo, że nawiązanie dwustronnych relacji między Taszkentem a Pekinem nastąpiło już w 1992 roku, to intensyfikację stosunków możemy zaobserwować dopiero w ciągu ostatnich dziesięciu lat. Główną przyczyną chińskiego zainteresowania najludniejszym państwem Zachodniego Turkiestanu jest dążenie do rozwoju inicjatywy Nowego Jedwabnego Szlaku, a tranzytowe położenie Uzbekistanu sprawia, że kraj odgrywa niemałą rolę w projekcie. W 2004 roku Uzbekneftegaz oraz chińskie przedsiębiorstwo China National Petroleum Corporation (CNPC) podpisały ramową umowę o współpracy, co uważa się za początek kooperacji państw w sektorze energetycznym. Rok później podpisany został kontrakt między przedsiębiorstwami o wartości 600 mln dolarów przewidujący utworzenie spółki *joint venture* w celu zagospodarowania 23 pól naftowych w okręgu bucharsko-chiwańskim. Wkrótce później chińskie przedsiębiorstwo Sinopec podpisało umowę w zakresie działalności poszukiwawczej oraz rekultywacyjnej starzejących się pól naftowych w wilajetach andiżańskim i namangańskim (Kotlina

Fergańska) za łączną kwotę 106 milionów dolarów. W 2006 roku CNPC przystąpiło do międzynarodowego przedsiębiorstwa, w którego skład wchodził Uzbekneftgaz, rosyjski Lukoil, malezyjski Petronas oraz koreański KNOC. Konsorcjum powołane zostało w celu zagospodarowania złóż naftowych i gazowych znajdujących się w uzbeckiej części Jeziora Aralskiego. Od 2017 roku w projekcie uczestniczą tylko CNPC oraz Uzbekneftgaz. W 2006 roku w życie weszła umowa zawarta przez chińskie przedsiębiorstwo China Southern Petroleum Exploration and Development Corporation (CNODC) i uzbecką państwową spółkę energetyczną w zakresie działalności poszukiwawczej na płaskowyżu Ustiurt, w dorzeczu Amu-darii i w Kotlinie Fergańskiej. W 2011 roku CNPC i Uzbekneftgaz podpisały porozumienie o wspólnym zagospodarowaniu złoża Mingbulak położonego na obszarze Kotliny Fergańskiej. Chińskie przedsiębiorstwo zapowiedziało zamiar zainwestowania 255,3 mln dolarów. W 2019 roku uzyskano pierwszą ropę. W 2013 roku Uzbekneftgaz i CNODC utworzyły *joint venture* New Silk Road Oil & Gas w celu wydobywania gazu ziemnego ze złoża Karakul w wilajecie bucharskim. W 2018 roku ogłoszono rozpoczęcie działalności wydobywczej. Aktywność chińskich przedsiębiorstw jest także widoczna w zakresie przesyłu węglowodorów. W 2008 roku CNPC razem z Uzbekneftgazem utworzyła *joint venture* Asia Trans Gas w celu zaprojektowania, budowy i eksploatacji uzbeckiego odcinka gazociągu Azja Centralna – Chiny. W 2011 roku UzTransGaz podpisał kontrakt z chińskim przedsiębiorstwem Petro China na dostawy uzbeckiego gazu. Poinformowano, że Chiny planują kupować od Uzbekistanu 10 mld m³ gazu rocznie, ale ilość ta nie została dotychczas osiągnięta.

Zakończenie

Uzbekistan jest trzecim największym producentem gazu ziemnego na obszarze poradzieckim. Jednakże ze względu na stosunkowo duże krajowe zapotrzebowanie na węglowodory przez lata nie odgrywał ważnej roli na światowych rynkach. W ostatnich latach w związku z policentryzacją międzynarodowego układu sił możemy zaobserwować wzmożoną aktywność zagranicznych podmiotów w sektorze energetycznym Uzbekistanu, które doceniają jego tranzytowe położenie. W przemysł naftowo-gazowy najludniejszego państwa Turkiestanu angażują się największe rosyjskie i chińskie przedsiębiorstwa energetyczne, jak Lukoil, Gazprom czy China National

Petroleum Corporation, które odgrywają bardzo ważną rolę w polityce zagranicznej państw.

Nie ulega wątpliwości, że po rozpadzie ZSRR Rosji udało się nie tylko utrzymać, lecz także wzmocnić pozycję w sektorze energetycznym Uzbekistanu. Rosyjskie przedsiębiorstwa Lukoil oraz Gazprom prowadzą działalność na najważniejszych złożach węglowodorów oraz są odpowiedzialne za duże projekty w zakresie przetwarzania surowców. Lukoil stał się dominującym operatorem międzynarodowym w sektorze naftowo-gazowym Uzbekistanu i dąży do tego, by w ciągu najbliższych dziesięciu lat odpowiadać za około 30 procent wydobycia uzbeckiego gazu. Przedsiębiorstwa angażują się również w działalność przesyłową. Lukoil eksportuje gaz ziemny z Uzbekistanu do Chin, natomiast Gazprom importuje gaz do Rosji.

Aktywność Chin w sektorze energetycznym Uzbekistanu związana jest z dużymi inwestycjami, w szczególności w zakresie eksploracji pól naftowych i gazowych, a także w zakresie transportu gazu ziemnego. Chińskie przedsiębiorstwo CNPC za sprawą podpisania umowy o zagospodarowaniu podwodnych złóż znajdujących się w uzbeckiej części Jeziora Aralskiego przez ostatnią dekadę stało się jednym z głównych międzynarodowych operatorów w Uzbekistanie. Należy zauważyć, że chińska działalność wydobywcza jest stosunkowo młoda, gdyż rozpoczęła się dopiero w 2018 roku. W zakresie eksportu gazu Chiny są obecne w Uzbekistanie dzięki ukończeniu już trzech nitek gazociągu Azja Centralna – Chiny. Można więc powiedzieć, że o ile działania rosyjskich koncernów naftowo-gazowych w większym stopniu przyczyniły się do stworzenia wewnętrznej infrastruktury i stabilnego rozwoju uzbeckiego sektora energetycznego, to dziś Chiny są dla Uzbekistanu przede wszystkim ważnym inwestorem oraz stabilnym rynkiem sprzedaży krajowych zasobów węglowodorów.

Literatura

- Bobkowski, K., 2013. *Chiny w grze o dominację nad Eurazją*, *Przegląd Geopolityczny*, 6, s. 47-60.
- Eastern Europe, Caucasus and Central Asia. Energy Policies Beyond IEA Countries*, 2015. International Energy Agency, Paris.
- Gacek, Ł., 2013. *Azja Centralna w polityce energetycznej Chin*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.

Wiśniewski, S., 2021. Sektor naftowo-gazowy Uzbekistanu jako przedmiot rosyjsko-chińskiej rywalizacji, Przegląd Geopolityczny, 38, s. 132-147.

- Grąbczewski, B., 1924. *Kaszgarja. Kraj i ludzie. Podróż do Azji Środkowej*, Gebethner i Wolff, Warszawa.
- Kłaczyński, R., 2017. *Rosyjsko-chińska rywalizacja o surowce energetyczne Zachodniego Turkiestanu*, Przegląd Geopolityczny, 20, s. 74-85.
- Okuniew, I., 2021. *Geografia polityczna*, Polskie Towarzystwo Geopolityczne, Kraków.
- Pirani, S., 2019. *Central Asian Gas: prospects for the 2020s*, OIES Paper: NG 155, Oxford Institute for Energy Studies, Oxford.
- Saidov, A. K., Wojtaszczyk, K. A., 2001. *Konstytucyjne podstawy ustroju państwa*, [w:] *Uzbekistan. Historia – Społeczeństwo – Polityka*, red. Tadeusz Bodio, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa.
- Soroka, P., 2015. *Bezpieczeństwo energetyczne. Między teorią a praktyką*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa.
- Surgil Project ESIA*, 2011. Uz-Kor Gas Chemical, Tashkent.
- Sykulski, L., 2009. *Nizina Turańska jako interior Eurazji*, Geopolityka, nr 1 (2).
- Wilczyński, P.L., 2015. *Aktualne wydobycie surowców mineralnych na świecie cz. 1. – surowce energetyczne*, Geografia w szkole, 5, s. 4-11.
- Wilczyński, P.L., 2015. *Wydobycie bogactw mineralnych w krajach NATO i w obszarze postsowieckim*, Przegląd Geopolityczny, 12, s. 109-132.
- Wilczyński, W.J., 2021. *Regiony świata. Geografia i geopolityka*, PTG, Kraków.
- Zub, K., 2015. *Proces reislamizacji państw Turkiestanu Zachodniego*, Przegląd Geopolityczny, 14, s. 19-32.
- Бенашвили, К.А., 2020. *Нефтегазовый сектор Узбекистана: интересы России и Китая*, Инновации и Инвестиции № 11.
- Новиский, Д.В., Кузьмин, С.В., Иванов, В.В., 2017. *История становления и этапы развития нефтегазовой отрасли*, Тюменский Институт Инженерных Систем «Инновация», Тюмень.

Uzbekistan's oil and gas sector as an object of Russian-Chinese rivalry

Due to historical conditions, its strategic geographic location and its significant energy resources, particularly natural gas, oil and uranium, Uzbekistan plays an important role in international politics. Countries wishing to expand their sphere of influence on the territory of Uzbekistan are primarily Russia and China, which take a number of measures to build their position in the internal market of the country. The process of seeking to expand the sphere of influence can be observed, among others, in the energy industry of Uzbekistan. The aim of the article is to present the Russian-Chinese rivalry in the oil and gas sector, which is characterized on the one hand by the Russian defense of its sphere of influence in the former Soviet republic, and on the other hand by the Chinese economic expansion realized within the framework of the New Silk Road project. The article analyzes the geographical and energy conditions of the country, characterizes the oil and gas sector, as well as shows the activities of leading Russian and Chinese companies that have a huge impact on the functioning of the energy sector of Uzbekistan.

Key words: energy, oil and gas sector, Uzbekistan, Russia, China, rivalry.